

Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts

Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 144. dzimšanas dienas atceres

starptautiskā zinātniskā konference

VĀRDS UN TEKSTS

International Scientific Conference

WORD AND TEXT

to commemorate the 144nd anniversary of academician Jānis Endzelīns

TĒZES

ABSTRACTS

2017. gada 22.–23. februāris

22–23 February, 2017

Rīga

Akadēmiķa Jāņa Endzēlina 144. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference „Vārds un teksts”. Tēzes / International Scientific Conference „Word and Text” to commemorate the 144th anniversary of academician Janis Endzelins. Abstracts. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2017, 50 lpp.

Konferenci organizē / Organizer

Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts /
Latvian Language Institute of the University of Latvia

**Konferences zinātniskā un rīcības komiteja /
Conference Scientific and Organizing Committee**

Dr. habil. philol. Ilga Jansone

Dr. philol. Anitra Roze

Dr. philol. Iveta Pūtele

Dr. philol. Agris Tīmuška

Mg. hum. Marita Silkāne

**Programma skatāma LU LaVI mājaslapā /
The programme is available at the homepage of LLI UL**

<http://www.lulavi.lv/konferences>

ISBN 978-9984-742-87-8

© LU Latviešu valodas institūts, 2017

SATURS

Rima BAKŠIENĒ, Agnė ČEPAITIENĒ. Lietuvių tarmių transkripcija: tradicija ir IPA	5
Māris BALTIŅŠ. Ilgais ceļš līdz oficiālai pareizrakstības vārdnīcai („Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīcai” – 75).....	7
Līva BODNIECE. Antīko īpašvārdu atveide latviešu valodā: problemātika un potenciālie risinājumi šodienas mediju realitātē	10
Jurgita JAROSLAVIENĒ. Tarptautinē ir tradicinē lietuvīų kalbos garsų klasifikacija: ypatumai ir skirtumai.....	11
Irma JURGAITYTĒ. Šnekamoji kalba kaip sistema	13
Rūta KAZLAUSKAITĒ. Vėjo vaizdinys lietuvīų poezijoje.....	15
Sarma KĻAVIŅA. Jāņa Endzelīna zinātniskā darba starptautiskā dimensija	17
Regīna KVAŠĪTE. Jēdziena „vārds” nosaukumu sistēma latviešu un lietuviešu terminoloģijā.....	20
Asta LESKAUSKAITĒ. Lenkijos lietuvīų šnekotos: socialinių tīklų perspektyva.....	23
Dace MARKUS, Olga UREK, Tija ZIRINA. The new module in the study course „Children philosophy and language”.....	24
Danguolė MIKULĒNIENĒ. Lietuviškosios dialektologijos pradžia: etnografiškoji ir jaunagramatiškoji tarmėtyra.....	26
Vija POŽARNOVA. Transliterācijas un fonētiskās transkripcijas problemātika latviešu-hindi sarunvārdnīcas izstrādē.....	28
Anitra ROZE. Jaunvārdi „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā”.....	30
Solvita ŠTEKERHOFA. Pirmo krimināltiesību aktu valodas analīze: 1707. gada patents.....	32
Ilze ŠTRAUSA. Par iesaukām Tērvetes novadā.....	34
Agris TIMUŠKA. Mūsu gani un viņu Eiropas radinieki ģeolingvistiskā skatījumā	36

Szilárd Tibor TÓTH. Ojārs Bušs (1944-2017) as a Language Planner: The Case of Russian <i>губернализм</i>	38
Jolita URBANAČIENĒ. Regioninēs lietuvių kalbos atmainos rytų aukštaičių vilniškių arealuose: bendrinės kalbos ir tarmės konkurencija.....	40
Olga UREKA, Marit WESTERGAARD, Agrita TAURINA, Anna VULĀNE. Acquisition of definite marking in Latvian: evidence from monolinguals and bilinguals	42
Jolanta VASKELIENĒ. Romualdo Granausko esė „Dvylika juodvarnių, apie Daukantą lakstančių” kohezija.....	44
Andrejs VEISBERGS. Tulkojumvalodas kritika pirmās neatkarības laikā	46
Astrīda VUCĀNE. Lauļības tematiskā leksika 16. un 17. gadsimta tekstos.....	48

Rima BAKŠIENĖ, Agnė ČEPAITIENĖ
(*Lietuvių kalbos institutas*)

LIETUVIŲ TARMIŲ TRANSKRIPCIJA: TRADICIJA IR IPA

Pranešime aptariama lietuvių tarmių transkripcijos tradicijos su-siformavimo istorija nuo XX a. pr. ir tarptautinės fonetinės abėcėlės (angl. IPA) taikymo galimybės lietuvių tarmių tekstams užrašyti.

Lietuvių kalbos tarmių transkripcijos pradžia sietina su 1930 m. Georgo Gerullio veikalu *Litauische Dialektstudien*. Jame kalbininkas lie-tuvių tarminiams tekstams adaptavo 1925 m. Tarptautinės fonetikų asociacijos Kopenhagoje priimtą tarptautinę fonetinę transkripciją, pateikė ja užrašytų tarmių tekstų pavyzdžių.

XX a. visuose dialektologijos darbuose iš esmės buvo laikytasi šios G. Gerullio transkripcijos sistemos. Ji taikyta žodynuose, tarmių tekstų rinkiniuose, atlasuose ir kt.

Atsiradus kompiuterinėms transkripcijos galimybėms, G. Ge-rullio sistema automatiškai buvo perkelta į tarminių šriftų rinkinius, pavyzdžiui: *Times Dialect*, *Zemtra*, *Fontra* ir *Palemonas*.

G. Gerullio kopenhaginė transkripcijos sistema buvo savita, var-tojama tik Lietuvoje, ir skyrėsi net nuo artimų kalbų, pavyzdžiui, latvių tarmių transkripcijos tradicijos. Tačiau nevienodos ženklų sistemos apriboja tyrimų lauką, nėra galimybės palyginti kelių kalbų duomenis. Siekiant sukurti visų pasaulio kalbų garsams žymėti tinkantį ženklų rinkinį, Tarptautinės fonetikų asociacijos narių pasiūlyta IPA. Jos po-reikis dialektologijoje sustiprėjo kokybinius metodus papildžius kieky-biniais, įsivyravus dialektometrijai.

Todėl XXI a. pr. pabandyta lietuvių tarmių garsus susieti su IPA rašmenimis. Ieškant IPA atitikmenų *Palemono* ženklams, stengtasi lai-kytis garsų požymių *sistemiškumo*, o ne tiesioginio jų artikuliacinio ar akustinio panašumo.

IPA simbolių rinkinys tinkamas perteikti lietuvių tarminių garsų įvairovę: parinkti IPA atitikmenys visiems *Palemonu* žymėtiems balsių bei priebalsių variantams. Kebliau atspindėti prozodinius vienetus.

Pranešime IPA transkripcijos sistemos taikymo galimybės lietuvių tarmėms aptariamoms analizuojant vakarų aukštaičių patarmių (kauniškių ir šiauliškių) pavyzdžius. Šie kalbos variantai yra artimiausi lietuvių bendrinei kalbai ir turi mažiau (negu žemaičių, rytų aukštaičių panevėžiškių ir kt.) savitų vokalizmo ir prozodijos elementų, todėl jų transkripcija palyginti paprastesnė.

Toliau pateikiama IPA simboliais užrašyta žodžio *dėdė* transkripcija bendrine kalba (BK) ir vakarų aukštaičių kauniškių ir šiauliškių patarmėmis iš Lukšių (513), Liudvinavo (624), Ažytėnų (332) ir Šakynos (49) *Lietuvių kalbos atlaso* punktų:

BK 'dĕ:dĕ: – VAK513 'dĕ:dĭ – VAK624 'dĕ:dĕ: – VAS049 'dĭřdĕ: – VAS332 'dĕ:dĕ:

Māris BALTIŅŠ
(*Valsts valodas centrs*)

ILGAIS CEĻŠ LĪDZ OFICIĀLAI PAREIZRAKSTĪBAS VĀRDNĪCAI („Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīcai” – 75)

Jebkuras valodas normēšanas gaitā liela nozīme bijusi stabilas un vispārpieņemtas pareizrakstības sistēmas izveidei, jo bez tās nav iespējama pilnvērtīga valodas standartizācija un kopvalodas izveidošanās. Kaut gan noteiktu pareizrakstības principu izveide sākusies jau ar pirmo iespieddarbu tapšanu latviešu valodā, tomēr šādos gadījumos vienošanās pamatā bijis speciālistu konsenss, kuru tad pilnīgi vai daļēji akceptējuši pārējie valodas lietotāji. Līdzīgi procesi vērojami arī citu Eiropas nedominējošo tautu valodās.

Situācija krasi mainījās tad, kad agrāk nedominējošā valoda ieguva valsts valodas statusu, jo bez speciālistu viedokļu saskaņošanas tagad bija nepieciešams arī autoritatīvs pilnvarotas valsts pārvaldes iestādes vai deleģētas zinātniskas institūcijas lēmums, kas piešķirtu ieteikumiem par pareizrakstības principiem oficiālu statusu. Pirmā oficiālā pareizrakstības vārdnīca („Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīca”) latviešu valodā iznāca tikai 1942. gadā – tāpat pirms 75 gadiem. Ir pamats vaicāt, kādēļ tas notika tik vēlu.

Vārds „pareizrakstība” „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” (2007) (turpmāk – VPSV) definēts kā „konvencionālu noteikumu sistēma runas vienveidīgai atveidei rakstos”, savukārt „Latviešu valodas vārdnīcā” (1987) rodams īsāks skaidrojums, proti, „vārdu rakstības sistēma kādā valodā”.

Neskaidras ir terminu „ortogrāfija” un „pareizrakstība” attiecības, jo VSVP un „Latvijas enciklopēdijas” 4. sējumā (2007) tie uzskatīti par identiskiem sinonīmiem, turpretim H. Bendiks šķirklī „Latvijas PSR mazajā enciklopēdijā” (1968) pareizrakstību uzskatījis par virsklases jēdzienu, kurā bez ortogrāfijas ietilpst arī interpunkcija.

Nevajadzētu identificēt ortogrāfijas reformu ar pareizrakstības jautājumu atrisināšanu, jo pirmajā gadījumā pamatā skarts jautājums, kādas rakstzīmes un kādi burti izmantojami rakstībā (proti, grafētikas jautājumi), bet otrajā gadījumā – kāda ir pareiza konkrētu vārdu rakstība (īpašu uzmanību pievēršot patskaņu kvalitātei, līdzskaņu dubultojumam, rakstībai šķirti vai salikteņa veidā u.c.). Tādēļ jau 1925. gadā uz jautājumu „Vai gotu burtus var lietot jaunajā ortogrāfijā?” F. Kleinbergs atbildēja apstiprinoši, norādīdams, ka tie ir dažāda rakstura jautājumi (Kleinbergs 1925).

Ar pareizrakstību saistītos jautājumus iespējams izklāstīt gan pieļikuma veidā valodas mācības vai praktiskās gramatikas rokasgrāmatās, gan kā sistematizētu alfabētiski kārtotu vārdu sarakstu vārdnīcā, kam gan arī parasti pievienots pārskats par vispārējiem principiem un lietotājam būtiskākajiem problēmjaudājumiem. Var pilnībā piekrist VSVP definīcijai, ka pareizrakstības vārdnīcām allaž ir normatīvs raksturs, tomēr netiek nošķirts, vai tas ir kāda autoritatīva valodnieka vai valsts varas sankcionēts viedoklis, jo šos gadījumus nedrīkstētu identificēt.

Jautājumu par ortogrāfiju principiāli izšķīra 1920. gada jūnijā dibinātā Izglītības ministrijas Latvijas zinātņu komiteja, publicējot laikrakstos tās pamatziņas (Endzelīns 1920). Plašāki skaidrojumi bija lasāmi J. Endzelīna un P. Šmita brošūrā „Izrunas un rakstības vadonis” (1921), tomēr ar to netika atrisinātas visas problēmas, tādēļ radās absolūta nepieciešamība pēc praktiskas latviešu valodas vārdnīcas. Tā kā izvērstu skaidrojošo vārdnīcu īsā termiņā neviens neuzņēmas sarakstīt, tad tapa E. Ozoliņa sastādīta un J. Endzelīna rediģēta „Latviešu pareizrakstības vārdnīca” (1924, papildināti izdevumi 1929, 1930 un 1936), A. Aipranka „Latviešu jaunās pareizrakstības vārdnīca skolām, valsts un pašvaldību darbiniekiem” (1925), E. Bleses „Uzvārdu pareizrakstības vārdnīca” (1927), E. Bleses un V. Pētersona „Latviešu pareizrakstības rokasgrāmata” (1933, papildināti izdevumi 1938 un 1939), kā arī K. Ancīša un K. Kurcalta „Latviešu pareizrakstība: pareizrakstības likumi, uzvārdu pareizrakstība, vārdnīca” (1936).

Visas minētās vārdnīcas pamatā balstījās uz 1922. gada 18. jūlija „Noteikumos par latviešu ortogrāfiju” definētajiem principiem, bet vairākos jautājumos bija vērojama vārdnīcu autoru uzskatu atšķirība. Šāda nenoteiktība radīja sabiedrības neapmierinātību, kas īpaši plaši izpaudās 1937. gada pavasarī, kad „Valdības Vēstneša” galvenā re-

daktora vietnieks J. Ozols, atsaucoties uz 1922. gada 17. janvāra „Likumu par latviešu ortogrāfijas jautājumu nokārtošanu”, pamatoja, ka pareizrakstības jautājumi jāizšķir komisijai un tās lēmumi jāapstiprina valdībai. (Ozols 1937)

Sabiedrības spiediena rezultātā 1937. gadā tika izveidota Pareizrakstības komisija, kura 1938. gadā pieņēma t.s. A. Tenteļa ortogrāfiju, kuru gan pēc gada grozīja. (Paegle 2008) Kopš 1938. gada rudens darbojās Izglītības ministrijas pareizrakstības vārdnīcas rediģēšanas komisija, kuras sastāvs laika gaitā mainījās. Pēc valsts neatkarības zaudēšanas, 1940. gada 31. jūlijā, minētie noteikumi par pareizrakstību tika atcelti, atgriežoties pie 1922. gada lēmumiem, tomēr pareizrakstības komisija turpināja darboties un uz priekšu virzījās arī pareizrakstības vārdnīcas sastādīšana. Vārdnīcas iznākšanai aizkavējoties, E. Blese 1941. gada pavasarī izdeva grāmatu „Norādījumi latviešu pareizrakstībā”, kas, iespējams, bija iecerēta kā vārdnīcai pievienojama skaidrojošā daļa.

Tikai 1942. gada sākumā, jau citas okupācijas apstākļos, nāca klajā „Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīca”, kuras manuskriptu no esošajiem materiāliem 1940. gada rudenī bija izveidojusi V. Rūķe. Vārdnīcas redakcijas komisijas locekļi bija A. Ābele, E. Blese, J. Endzelīns, E. Hauzenberga-Šturma, V. Rūķe un H. Tihovskis. Ceļavārdos, kas publicēti žurnālā „Izglītības Mēnešraksts”, J. Endzelīns atzina, ka šī ir pirmā oficiālā pareizrakstības vārdnīca, jo visām iepriekš publicētajām bija privāts raksturs, un tik ilgi iztikt bez šādas vārdnīcas ļāvuši mūsu rakstības principi, proti, ka „rakstām tā, kā runājam”. (Endzelīns 1942: 14–15)

Literatūra

- Endzelīns 1920** – Endzelīns, J. Zinātņu komitejas atzinumi par ortogrāfiju. *Latvijas Sargs*, Nr. 270, 1920. gada 26. novembris.
- Endzelīns 1942** – Endzelīns, J. Oficiālu pareizrakstības vārdnīcu klajā laižot. *Izglītības Mēnešraksts*, Nr. 1, 1942, 14.–15. lpp.
- Kleinbergs 1925** – Kleinbergs, F. Vai gotu burtus var lietot jaunā ortogrāfijā? *Latvju Grāmatrūpnieks*, Nr. 68, 1925. gada 30. maijs.
- Ozols 1937** – Ozols, J. Valsts valoda un tās rakstība. II. Kāpēc valsts valoda nav grozāma pēc privātām „valodnieku piezīmēm”. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 58, 1937. gada 12. marts.
- Paegle 2008** – Paegle, Dz. Pareizrakstības jautājumu kārtošana Latvijā no 1937. līdz 1940. gadam. *Baltu Filoloģija*, XVII (1/2), 2008, 89.–102. lpp.

Līva BODNIECE

(LU Humanitāro zinātņu fakultātē)

ANTĪKO ĪPAŠVĀRDU ATVEIDE LATVIEŠU VALODĀ: PROBLEMĀTIKA UN POTENCIĀLIE RISINĀJUMI ŠODIENAS MEDIJU REALITĀTĒ

Ieskats sengrieķu un latīņu īpašvārdu atveides problemātikas izpētes vēsturē sniedz atbildes uz jautājumu, kāpēc latviskā kultūrtelpā par spīti centieniem īpašvārdu atveidi sistematizēt joprojām paralēli pastāv un turpina attīstīties dažādi atveidojumu varianti. Ilustrācijai kalpo jomu regulējošie noteikumi, valodas pētnieku piedāvātie risinājumi un līdzšinējie pētījumi.

Seno valodu īpašvārdu atveides problemātika un jaunu atveides variantu radīšana iet roku rokā ar antīkās literatūras darbu tulkošanu, zinātnisko rakstu tapšanu un mācību materiālu veidošanu. Šodienas plašsaziņas līdzekļu vidē tradicionāli par autoritatīviem uzskatītie avoti (monogrāfijas, zinātniskā literatūra, zinātniski rakstu krājumi, enciklopēdijas utt.) zaudē savas pozīcijas iepretim vieglāk pieejamiem, kaut arī ne vienmēr pārbaudītiem un uzticamiem avotiem. Šis novērojums liek jautāt: 1) kā sistematizēt un aktualizēt esošos pētījumus par antīko īpašvārdu atveidi? 2) kādiem vajadzētu būt jaunajiem plašsaziņas līdzekļu veidiem?

Situācijas analīzei un potenciālo risinājumu meklējumiem izmantots salīdzinājums ar Lietuvas un Igaunijas klasiskās filoloģijas speciālistu pieredzi un risinājumiem. Ziņojums tapis sadarbībā ar Audroni Kučinskieni (*Audronė Kučinskienė*; Viļņas Universitāte, Lietuva) un Mariju Kristīnu Lotmani (*Maria-Kristiina Lotman*; Tartu Universitāte, Igaunija).

Jurgita JAROSLAVIENĖ

(Lietuvių kalbos institutas)

TARPTAUTINĖ IR TRADICINĖ LIETUVIŲ KALBOS GARSŲ KLASIFIKACIJA: YPATUMAI IR SKIRTUMAI

Pastaraisiais metais instrumentiniuose lietuvių kalbos garsų tyrimuose vis dažniau vartojami Tarptautinės fonetikų asociacijos sukurti tarptautinės fonetinės abėcėlės rašmenys (lie. TFA, angl. IPA). Universalioji TFA rašmenų sistema praverčia pagal vienodus principus klasifikuojant ir lyginant skirtingų kalbų garsyną ir taip kuo objektyviau išryškinant lyginamų kalbų fonemų inventorių panašumus bei skirtumus. Tačiau tarptautinė klasifikacija pagal TFA (IPA) yra artikuliacinė, todėl nebūtinai gali sutapti su tradicine (nacionaline) artikuliacine ir ypač fonologine kurios nors kalbos garsų klasifikacija. Į tai itin svarbu atsižvelgti aprašant lietuvių kalbos balsinių ir priebalsinių fonemų inventorių ir lyginant jį su kitų kalbų ar tarmių garsynu: pavyzdžiui, pagal tarptautinę klasifikaciją lietuvių bendrinės kalbos balsiams skirstyti turėtume rinktis daugiau artikuliacinių balsių požymių negu pagal tradicinį skirstymą.

Remiantis naujausiais instrumentinių tyrimų rezultatais nustatyta¹, kad tradicinius pastovios artikuliacijos lietuvių bendrinės kalbos balsių simbolius /i, e, a, o, u, i, i; eː, e; a; o; u/ atitinka šie tarptautinės fonetinės abėcėlės (IPA) rašmenys: /i, e, ɐ, ɔ, ʊ, i:, e:, æ:, a:, o:, u:/. Tiksliau tariant, būtent tokie tarptautiniai fonetinių simbolių atitikmenys parinkti atsižvelgiant į izoliuotai, t. y. natūraliai, be jokio konteksto, ištartų lietuvių bendrinės kalbos ilgųjų ir trumpųjų balsių spektrinę analizę bei garsų tarimą.

¹ Pritaikant TFA (IPA) rašmenų atitikmenis remiamasi 2013–2015 m. Lietuvių kalbos institute vykdyto projekto „Dabartinės baltų kalbos: spektrinės garsų charakteristikos (instrumentinis tyrimas)“ moksliniais rezultatais (Lietuvos mokslo tarybos finansav. sutarties Nr. MIP-081/2013; projekto vykdytojai: dr. J. Jaroslavienė (vadovė), dr. J. Urbanavičienė, dr. J. Grigorjevs, dr. I. Indričėnė).

Pagal Tarptautinės fonetikų asociacijos siūlomą tarptautinę klasifikaciją lietuvių bendrinės kalbos balsiams skirstyti rinktumės šiuos artikuliacinius balsių požymius: pagal liežuvio poslinkį atgal arba priekin atsiskiria priešakinės (ilgieji /i:, e:, æ:/ ir trumpieji /ɪ, ɛ/), vidurinės (trumpasis /ɐ/) ir užpakalinės (ilgieji /ɑ:, o:, u:/ ir trumpieji /ɔ, ʊ/) eilės balsiai; pagal liežuvio atstumą iki gomurio (liežuvio poslinkį aukštyn arba žemyn) skiriami uždarieji (ilgieji /i:, u:/, o trumpieji /ɪ, ʊ/ užima tarpinę vietą tarp uždarujų ir pusiau uždaru balsių), pusiau uždari (ilgieji /e:, o:/), pusiau atviri (/ɛ, æ:, ɔ/) ir atvirieji balsiai (/ɑ:/); pagal lūpų veiklą skiriami labializuoti (t. y. lūpiniai /u:, o:, ʊ, ɔ/) ir nelabializuoti (nelūpiniai /i:, e:, æ:, ɪ, ɛ, ɐ/) balsiai.

Pagal tradicinę artikuliacinę lietuvių kalbos balsių skirstymą balsiai klasifikuojami kiek kitaip (plg. Pakerys 2003, 27): pagal horizontalųjį liežuvio poslinkį atgal arba priekin skiriami priešakinės (/i:, e:, æ:, ɪ, ɛ/) ir užpakalinės (/ɑ:, o:, u:, ɐ, ɔ, ʊ/) eilės balsiai; pagal horizontalųjį liežuvio pakilimą aukštyn arba žemyn skiriami aukštutinio (t. y. uždarieji /i:, u:, ɪ, ʊ/), vidutinio (tarpiniai /e:, o:, ɔ/) ir žemutinio (atvirieji /ɑ:, æ:, ɐ, ɛ/) pakilimo balsiai; pagal lūpų veiklą tradicinė ir tarptautinė balsių klasifikacija nesiskiria.

Irma JURGAITYTĖ

(*Šiaulių universitetas*)

ŠNEKAMOJI KALBA KAIP SISTEMA

Kalba yra pagrindinė žmonių komunikavimo priemonė, be jos visuomenės gyvenimas būtų sunkiai išsivaizduojamas. Tarnaudama socialiniams poreikiams, kalba kinta – nuolat atsiranda naujų faktų arba kiti pamažu išstumiami iš aktyviosios vartosenos.

Kalbinis kūrybiškumas komunikacinėje dialogo situacijoje (kai bendraujama namie, svečiuose, gatvėje, parduotuvėje ar vaistinėje ir pan.) yra neoficialus, laisvas elgesys: pasakymai formuojami spontaniškai – nei itin tiksliai, nei itin nuosekliai, praleidžiami ištisi skiemenys, renkama emociškai stipresnė, sodresnė nei įprasta leksika, pasitelkiami kalbą lydintys kūno judesiai, gestikuliuavimas, mimika ir pan. Tokia iš anksto neparengta, neformali, spontaniinė, adresuota konkrečiam asmeniui, – kitaip sakant, kūrybiška, suasmeninta, todėl paprastai subjektyvi, emociinga kalba apibūdinama kaip *šnekamoji* (žr., pavyzdžiui, Sirtautas 1995, 39; Župerka 2012, 91–92; Kvašite 2013, 188).

Pranešimo **tikslas** – suklasifikuoti ir sistemaiškai aprašyti būdinguosius šnekamosios kalbos atvejus. Darbo **objektas** – būdingieji, tipiniai šnekamosios kalbos atvejai.

Dalis analizuojamų pavyzdžių surinkta iš įvairios rašytinės literatūros: tautosakos, žodynų ir prozos kūrinių, kiti pavyzdžiai paimti iš gyvosios kalbos: tai pokalbių, bendraujant neformalioje kasdienėje aplinkoje arba internetu, fragmentai.

Terminas *šnekamoji kalba* lietuvių kalbotyroje suvokiamas ir plačiau, ir siauriau. Siaurąja prasme tai bendrinės kalbos *būtinio* (*šnekamojo*) *funkcinio stiliaus* sinonimas. Laikantis platesnio požiūrio: *šnekamoji kalba* yra „[g]arsinė kalba, pagrindinė kalbos kaip ženklų sistemos realizavimo forma, kuri skiriasi nuo rašomosios kalbos intonacija, tiesioginiu ryšiu su situacija ir kt. ypatybėmis” (LKE 1999, 624), aptariamasis terminas pavadina daugiau ir įvairesnių nevienalyčių, skirtingų

plotmių reiškinių. Tokiōs kalbōs reiškimosi formos, skiriamos pagal santykį su norma, yra dvi: 1) bendrinė; 2) nebendrinė – dialektai, sociolektai, ųargonas, prastakalbė (vulgarieji, niekinamieji, menkinamieji ųodųiai ir pasakymai).

Šnekamojoje kalboje veikia du opoziciniai polinkiai, susiję su skubėjimu, spontaniškumu, patogumu valdant informacijos kiekį: kalbos trumpinimas, kai atsisakoma tų raiškos priemonių, kurios komunikacijos situacijoje nebūtinios, ir kalbinis perteklius, arba besaikis tam tikrų leksinių elementų vartojimas (ųuperka 2012, 93). Raiškos ekonomija ir perteklius – įvairūs sutrumpinimai, pakartojimai, pakeitimai – reiškiiasi visuose kalbos lygmenyse: fonetikos, leksikos, morfolojijos ir sintaksės.

Taigi sistemiškai aptariant kalbą, reikia laikytis platesnio poųiūrio. Šiuo atveju ji apima ir nekodifikuojamus reiškinius: aktualizuojami įvairiopi laiko (*senā–nauja*), kilmės (*sava–svetima*), apsupties (*bendrinė kalba–kitos kalbōs apraiškos*) atųvilgiu nauji ųodųiai, pasakymai.

Literatūra

- Kvaųite, Regīna.** Latvieųu valodas stili. *Latvieųu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 175–192.
- LKE 1999** – *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Red. Vytautas Ambrazas, Kazys Morkūnas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Sirtautas, Vytautas.** Sakytinė ir raųytinė kalba ir kiti terminai. *Sakytinis ir raųytinis tekstas*: mokslinės konferencijos tezės. Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas, 1995, 38–39.
- ųuperka, Kazimieras.** *Stilistika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2012.

Rūta KAZLAUSKAITĖ

(*Šiaulių universitetas*)

VĖJO VAIZDINYS LIETUVIŲ POEZIJOJE

Pranešimas skirtas lietuvių poezijoje susidėsčiusiam vėjo vaizdinui apibrėžti. Analizuojamoji medžiaga – 55 poetų sukurti 145 eilėraščių fragmentai. Išanalizavus kalbą, siekta nustatyti vaizduojamajam objektui – gulsčiajai oro srovei – priskiriamus požymius ir veiksmus, juos įvertinti konceptualiuoju lygmeniu. Vėjas visų pirma apčiuopiamas klausia, lytėjimu, uosle, o ne rega, todėl poetinis jo suvokimas ir perteikimas yra gana savitas.

Poetai dėmesį sutelkia į ryškiausią vėjo ypatybę – judėjimą erdvėje, kuris dažniausiai apibrėžiamas kaip nekryptingas, nekontroliuojamas: vėjas laksto, neramiai vaikšto, daužosi, blaškosi, šelioja, tūžta. Veiksmus paprastai lydi garsai. Tai leidžia vėją tapatinti su gyvomis būtybėmis, gebančiomis kalbėti, dainuoti, groti, inkšti, staugti, cypiti, švilpti, giedoti ir pan.: su valkata, bepročiu, šlavėju, šunimi, vilku, liūtu, kate, žiurke, skrajūnu, paukščiu, pvz.: *Laksto vėjas beprotis po nykią girią* (V. Kasperavičius); *Daužės vėjas lyg didelis paukštis sparnais / Į palaidas viršunes* (A. Skinkys); *O vėjas staugė laukuose – / Kaip išbadėjęs liutas.* (S. Anglickis)

Neorganizuotą judėjimą neretai sustabdo kliūtis. Dėl to gali pasikeisti paties vėjo ar jo kelyje pasitaikiusio objekto būklė, padėtis: vėjas nusidrasko sparnus, įsipainioja į mėnesieną, užklosto saulės tvenkinį, apgraužia žvaigždę, šukuoja beržus, kutena žolę, palaižo veidą, užpučia žvakę ir t. t., pvz.: *O vėjas debesį / Minko ir maišo, / Drėbdamas pūgai / Kasnį ragaišio* (B. Auginas); *Žiedlapių skandus glėžnumas – / Vėjui glostyti ir skinti.* (O. Baliukonytė); *Saldų miegą pilsto / Į tulpių taureles vėjelis atsidusęs.* (K. Kubilinskas) Veiksmai vėją pristato ne tik kaip gyvą būtybę, bet ir kaip jos kūno dalį, laikomą įrankį – poezijoje minimi vėjo plaukai, karčiai, lūpos, plaštaka, pirštai, uodega, sparnas, tinklas, pavadėlis, strėlė, pvz.: *Jas [pirkias] bučiuoja, glamonėja / Vėjo lūpos.* (V. Audronaša);

Vėjas byg šlapias šuo / kiemą šluoja uodega. (A. Dabulskis); *Rankas suraižge vėjo tinklas.* (A. Žukauskas)

Poezijoje įprasta kalbėti apie stiprų, piktą, aštrų, taigi nemalonų oro judėjimo reiškinį. Tik pavasarinis ar ankstyvo ryto vėjelis esti ramus, šilkinis, šiltas. Pvz.: *Jau šiltas vėjas, kovo vėjas grįžo / ir virš Neries šviesius sparnus iškėlė.* (J. Vaičiūnaitė); *Šilkiniai vėjai / nupurtė sniegą, / suskilo žemės / balta žievė.* (A. Churginas)

Vėjas veikia įvairiausiose gamtinėse erdvėse. Jis niekur ilgiau neapsistoja, todėl dažniausias jo apibūdinimas – *benamis*, pvz.: *Erdve kilnus pavasario benamis vėjas skrenda* (A. Nyka-Niliūnas); *Tik vėjas benamis čia plaiksto vėliu / Baltuosius rūbus.* (L. Gutauskas)

Vėjas poezijoje gali būti baltas, geltonas ir įvairių pilkų, melsvų, žalsvų atspalvių – šviesos toną padiktuoja aplinka, kurioje jis reiškiasi, arba objektas, su kuriuo jis tapatinamas. Pavyzdžiui, baltu vadinamas snieguotą žiemą veikiantis, o žaliu – jaunas, dar bręstantis vėjas: *Ateisiu baltą naktį, / Kai vaikščios baltos pūgos / Ir baltas vėjas stugaus...* (P. Širvys); *Tik geismu dvelkė žalios vėjas...* (L. Skabeika)

Neretai vėjas apibūdinamas kaip kvepiantis, dvelkiantis: žmogui jis atneša tai, kas miela ir džiugina, pvz.: *Gal pro atvertus langus / Užkėlys į mano kambarį čionai / Sakais ir mariomis pakvišęs vėjas.* (E. Matuzevičius); *Pilnas samanų / Ir žemuogių kvapo / Iš miško atbėgo / Su kanklėmis vėjas.* (B. Auginas)

Vėjas turi ženklo vertę. Žvelgiant idėjų lygmeniu, jis yra šėlsmo, kliesios, gausmo ir šurpo metafora.

Sarma KLAVIŅA

(Rīga)

JĀŅA ENDZELĪNA ZINĀTNISKĀ DARBA STARPTAUTISKĀ DIMENSIJA

Eiropas Savienības ekspertu vērtējumā¹ J. Endzelīns ir viens no trim Latvijas visu laiku izcilākajiem zinātniekiem līdzās ķīmiķim Vilhelmam Ostvaldam un fiziķim Jurim Upatniekam. Visi trīs savās zinātņu nozarēs ir radījuši jaunas apakšnozares.

J. Endzelīns indoeiropiešu salīdzināmajā valodniecībā ir baltistikas jeb baltoloģijas pamatlicējs. Viņa starptautiskie nopelni Latvijā diemžēl maz tiek pieminēti, tos neapzinās pat baltisti un letonisti. Daudzi pievērs uzmanību tikai J. Endzelīna veikumam letonistikā un neprot viņa zinātniskajā mantojumā atšķirt fundamentālos un starptautiski nozīmīgos darbus no lokālām vērtībām. Cēloņi tam ir nepietiekamas zināšanas par nozares pagātņi, zinātniskā procesa nepārtrauktības un pēctecības zudums, kā arī no tā izrietošā pasaules baltistikas centra pārvietošanās uz Lietuvu pēc J. Endzelīna nāves.

Referātā tiks dots pārskats par J. Endzelīna baltistikas pamatos ieliktajiem stūrakmeņiem: *Lettische Grammatik* (1922), *Latviešu valodas vārdnīca* (1923–1946), *Senprūšu valoda* (1943), *Baltu valodu skaņas un formas* (1948), par to tapšanas vēsturi no aizmetņiem līdz publikācijai, par to nozīmi un starptautisko vērtējumu, kā arī to otro elpu atkārtotajos izdevumos un tulkojumos.

Lettische Grammatik. Jau 1903. gada jūlijā Jurjevas (Tartu) Universitātes privātdocents J. Endzelīns saņēma līgumu no Vācijas, no Getingenes grāmatu apgāda *Vandenboeck & Ruprecht*, par latviešu valodas salīdzināmi vēsturiskās gramatikas izstrādi sērijai *Indogermanische Bibliothek*. Nozares lietpratēji šo atbildīgo darbu uzticēja jaunam privātdocentam, kura raksti par latviešu valodas intonācijām prestižos

¹ *Atlas permanent de l'Union européenne*. Sous la direction de J.-D. Giuliani et P. Joannin, 2 éd. Brussel: Fondation Robert Schuman 2012, p. 114.

vācu un krievu izdevumos (1899, 1901) apliecināja autora zinātnisko potenciālu.

J. Endzelīns vispirms noskaidroja baltu un slāvu valodu attiecības, par ko bija izteiktas dažādas hipotēzes un veidotas teorijas. 1909. gadā ieradies darbā Harkovas universitātē, viņš sāka baltu un slāvu valodu skaņu sistēmas, gramatikas un leksikas salīdzināšanu. T. s. baltu un slāvu jautājumā J. Endzelīnam radās savs uzskats, ko viņš izklāstīja grāmatā *Славяно-балтийские этюды* (Harkova, 1911). Tad sākās latviešu valodas zinātniskās gramatikas izstrāde ar lingvistiskās literatūras studijām, vasaras ekspedīcijām pie latviešiem Kurzemē, Vidzemē un Vitebskas guberņā, saraksti ar tautiešiem.

1920. gada maijā J. Endzelīns ieradās Latvijā ar pabeigtu gramatikas manuskriptu. Tad vairāk nekā gadu to iespieda Karla Vintera grāmatu apgāda drukātavā Darmštatē. 1922. gada decembrī *Lettische Grammatik* bija nodrukāta. Vasarā Heidelbergā arī *Indogermanische Bibliothek* ietvaros jau bija iznākusi J. Endzelīna grāmata *Lettisches Lesebuch*.

Šos darbus cildināja ievērojami Eiropas valodnieki Lietuvā, Vācijā, Francijā, Šveicē, Nīderlandē un arī kolēģi Latvijā. *Lettische Grammatik* faktiski bija pirmā baltu valodu salīdzināmā gramatika. Leidenes Universitātes profesors, Holandes Zinātņu akadēmijas loceklis Nikolass van Veiks (*Wijk*) atzina, ka, sākot ar J. Endzelīna darbu, baltoloģija ieņēms savu pienācīgo vietu starp salīdzinošās valodniecības disciplīnām.

Lettische Grammatik savu otro elpu ieguva 1951. gadā ar tulkojumu un papildinātu izdevumu latviešu valodā. Ceļš līdz tā publicēšanai un pozitīvam novērtējumam Padomju Savienībā bija ērkšķains un dramatisks.

Latviešu valodas vārdnīca (ME+EH) tapa apmēram sešus gadu desmitus – no materiālu vākšanas sākuma 19. gs. 80. gados līdz papildinājumu un labojumu pēdējā sējuma iznākšanai 1946. gadā. Tā ir tautas un valodnieku kopdarbs, kurā piedalījās tūkstoši latviešu – radītāji jeb sastādītāji un talcinieki.

Sākotnējais nodoms papildināt 1872. gadā izdoto K. K. Ulmana latviešu-vācu vārdnīcu, kā arī K. Milenbaha projekts veidot latviešu-vācu leksikonu pārauga savas robežas. 20. gs. 1. pusē J. Endzelīna vadībā un E. Hauzenbergas-Šturmas darbībā tā kļuva par unikālu daudzdimensiju un daudzfunkciju vārdnīcu, kas latviešu valodas vārdu krājumu padarīja izmantojamu ne tikai letonistikā, bet arī baltistikā un indoeiropiešu salīdzināmajā valodniecībā.

Tālredzīgais J. Endzelīns pieņēma lēmumu publicēt vārdnīcu, negaidot visa manuskripta pabeigšanu, pakāpeniski, pa vienai burtnīcai, tiklīdz tā sagatavota. Ar Izglītības ministrijas un Kultūras fonda gādību vārdnīcas 64 burtnīcas ar 125 413 šķirklīem 5 480 lappusēs, kas vēlāk apvienotas 6 sējumos, tika publicētas Rīgā no 1923. līdz 1946. gadam.

Atsauksmes par vārdnīcu parādījās visā tās publicēšanas laikā Latvijā, Lietuvā, Vācijā un Francijā (no 1923. līdz 1933. gadam kopskaitā 40).

Vārdnīcai jaunu mūžu deva gan Čikāgas Baltu filologu kopas izdotais faksimils (1953–1956), gan LU Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijā izveidotā un internetā ievietotā elektroniskā versija (1994–2004).

Senprūšu valoda. Baltu valodu seminārnodarbības Latvijas Universitātē rosināja J. Endzelīnu sagatavot mācību grāmatu senprūšu valodas pieminekļu studijām. Tā tapa blakus daudzajiem profesora darba pienākumiem 30. gados. Mācības grāmatu sērijā to 1943. gadā izdeva Universitātes apgāds (signāleksemplāru autors saņēma savā 70 gadu jubilejā). *Senprūšu valoda. Ievads, gramatika un leksika* nākamajā gadā iznāca vācu valodā ar nosaukumu *Altpreussische Grammatik*, jo leksikas daļa tajā netika iekļauta. Kā liecina Vācijas Valsts bibliotēkas rokrakstu fondi, vācu izdevumu kara apstākļos sagatavoja apgāds *Latvju Grāmata* sadarbībā ar Getingenes apgādu *Vandenboeck & Ruprecht*. J. Endzelīna darbs līdz 20. gs. 60. gadiem bija nozīmīgākais senprūšu valodas pētījums.

Grāmata ***Baltu valodu skaņas un formas*** rezumēja J. Endzelīna mūža veikumu baltistikā, un to veidoja profesora baltu valodu salīdzināmās gramatikas kursa lekcijas.

Grāmata bija iespiesta jau 1948. gada beigās, marrisma uzplūdu laikā. Taču pie lasītājiem tā varēja doties tikai 1949. gada vasarā, pēc tam, kad tajā tika ielīmēti ievērojama PSRS slāvista, profesora Borisa Larina pēcvārdi, kuros viņš atzina, ka J. Endzelīna darbs ir nepieciešams baltistiem Latvijā un citur.

1957. gadā Viļņā tika publicēts šī darba tulkojums lietuviešu valodā, bet 1971. gadā apgāds *Mouton* (Hāga–Parīze) izdeva ASV profesoru Viljama Šmolstīga (*Schmalstieg*) un Benjamiņa Jēgera tulkojumu angļu valodā ar nosaukumu *Comparative Phonology and Morphology of the Baltic Languages*.

Regīna KVAŠĪTE

(Šauļu Universitāte)

JĒDZIENA „VĀRDS” NOSAUKUMU SISTĒMA LATVIEŠU UN LIETUVIEŠU TERMINOLOĢIJĀ

Lai nosauktu vienu no valodniecības pamatjēdzieniem, latviešu un lietuviešu valodā izveidojušās atšķirīgas terminu sistēmas. Sastatāmā pētījuma veikšanai izveidota terminu kopa, kurā iekļauti ar jēdzienu „vārds” saistītie apakštermini – galvenokārt abu valodu valodniecības terminu vārdnīcu (KTŽ 1990 un VPSV 2007)¹ šķirkļu vārdi, retāk citi, piemēram, definīcijās lietotie termini, kas nosauc dažādus vārdu veidus.

Latviešu valodniecības terminu vārdnīcā iekļauts termins *vārds*, definējot to šādi: ‘valodas pamatvienība. Mazākā patstāvīgā nozīmīgā valodas leksiskās sistēmas vienība – skaņu (resp. burtu) kombinācija (retāk arī atsevišķa skaņa resp. burts) –, ar kuru apzīmē (nosauc) kādu priekšmetu, parādību, norisi, pazīmi vai citu nojēgumu vai attieksmi starp tiem ..’. Savukārt nozīmē ‘cilvēka vārds, ko jaundzimušajam dod pēc dzimšanas un ko ieraksta dzimšanas pamatdokumentā ..’ šim terminam dota norāde *sk. priekšvārds*.

Lietuviešu valodā jēdzienu *vārds* nosauc divi termini ar atšķirīgām saknēm: *vardas* ‘asmenvardžiu rūšis, tikrinis daiktavardis, kuri šalia pavardės turi kiekvienas žmogus ..’ (latv. *priekšvārds*) un *žodis* ‘Išraiškos ir turinio vienybę sudarantis pastovus kalbos vienetas, sakinyje visada turintis tam tikrą funkciją ir laisvai atkuriamas šnekoje ..’ (latv. *vārds*).

Pētījums veikts, analizējot ar dažādiem vārddarināšanas paņēmieniem darinātus vienvārda terminus, kuru pamatā latviešu valodā ir sakne *-vard-* (*apvidvārds, kalendārvārds, mājvārds, sarunvārds, strupvārds* u. tml.), bet lietuviešu valodā – gan *-vard-* (*būdvardis, prekyvārdis, prievārdis* u. tml.), gan *-žod-* (*garsažodis, naujažodis, žodeyltis* u. tml.).

¹ Tā kā abas terminu vārdnīcas ir sakārtotas alfabēta secībā, bet katra no tām ir vienīgā savas valodas terminu krājums, tālāk tekstā netiks norādīti precīzāki dati, tikai minēti piemēri.

Jēdzienu „vārds” nosauc arī svešcilmes termini *nomens* ‘kopīgs apzīmējums lietvārdam, īpašības vārdam un skaitļa vārdam, kam ir vienas un tās pašas gramatiskās kategorijas ..’, piemēram, *vietniekvārds*, *pronomens*; *verbālnomens* (lietuviešu valodā to kā patstāvīgu terminu nelieto, tam atbilst termina *žodis* ligzdas saliktenis *vardažodis* un *onims* (liet. *onimas*)). Šis termins parasti sastopams saliktenos, izņemot gadījumus, kad tas lietots kā pašcilmes saliktenītermina *īpašvārds* sinonīms (sal. vārddalās definīciju ..*onims* – ‘norāda uz piederību noteiktai vārdu grupai ..’ (Skujiņa 1999, 90)). Savukārt lietuviešu terminoloģijā plaši izplatīts vārdkoptermins *tikriniai žodžiai* (nereti *tikriniai varda*), bet sinonīmiski lieto arī *onimai* (Jakaitienė 2010, 263) (sal. *onimai* – ‘[gr. *onyma* – vardas] *kalbot.* tikriniai žodžiai arba žodžių junginiai, įvardijantys objektus’ (IŽŽ 2013, 587) un ar to saistītā saliktenļa komponents *-onimas* resp. ‘antroji sudurt. žodžio dalis, reiškianti „vardas”, „pavadinimas”, „žodis”’ (IŽŽ 2013, 587)). Šādi veidoti termini gan latviešu, gan lietuviešu valodā tiek lietoti sinonīmiski ar pašcilmes saliktenījiem: *personvārds*, *antroponīms* / *asmenvārdis*, *antroponimas*. Kā liecina sastatījums, šo komponentu ietverošo terminu popularitāte latviešu valodā ir lielāka (iespējams, ka tas saistīts ar lielāku semantisko diferenciaciju – VPSV iekļauti dažādu īpašvārdu veidi): *pilsētvārds*, *astionīms*; *brononīms*, *eponīms*, *deonīms* u. tml. Lietuviešu valodā plašāk izplatīti pašcilmes termini: *potamonīms* / *upēvārdis*, *potamonimas*, *hidronīms* / *vandenvārdis*, *hidronimas*; *žemēvārdis*, *kraštavārdis* (praksē biežāk lieto formu *kraštovārdis*). Vārddala *-onīms* / *-onimas* ir konstatēta arī citu vārdu nosaukumos, piemēram, *antonīms* / *antonimas*, *homonīms* / *homonimas*, *etnonīms* / *tautovārdis*, *etnonimas*.

Pēc semantikas latviešu un lietuviešu terminus var iedalīt vairākās grupās. Lielākās no tām abās valodās ir īpašvārdu veidu un vārdšķiru nosaukumi. Arī to grupā līdzās latviskajiem terminiem sniegti svešcilmes sinonīmi (*lietvārds*, *substantīvs*; *vietniekvārds*, *pronomens*), savukārt lietuviešu valodā vārdšķiru nosaukumi ir darināti gan ar sakni *-vard-* (*daiktavārdis*, *būdvardis*, *īvardis*), gan *-žod-* (*veiksmāžodis*). Sastopami arī citu vārdu veidu nosaukumi.

Nozīmes vai lietošanas atšķirības atklāj konkrētu terminu sastatījums, piemēram, terminam *atslēgvārds* atbilst lietuviešu ekvivalents *raktažodis* (šis termins iekļauts vārdnīcā LTŽ 2012), praksē to nereti arī lieto, taču tas netiek atzīts par pareizu, tā vietā tiek prasīts lietot

vārdkopterminus *reikšminiai žodžiai* (šis termins ir iekļauts kā sinonīms), reizēm piedāvāti arī citi ekvivalenti.

Literatūra

- Jakaitienė 2010** – Jakaitienė E. *Leksikologija*. Vilnius: VU leidykla, 2010.
- KTŽ 1990** – Gaivenis K., Keinys S. *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa, 1990.
- LTŽ 2012** – Ramonienė M. et al. *Lingvodidaktikos terminų žodynas*. Vilnius: VU leidykla, 2012.
- Skujiņa 1999** – Skujiņa V. *Latīņu un grieķu cilmes vārddalū vārdnīca*. Rīga: Kamene, 1999.
- SV 1999** – *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Jumava, 1999.
- TŽŽ 2013** – *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma littera, 2013.
- VPSV 2007** – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. aut. kol. V. Skujiņas vad. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, Valsts valodas aģentūra, 2007.

Asta LESKAUSKAITĖ

(Lietuvių kalbos institutas)

LENKIJOS LIETUVIŲ ŠNEKTOS: SOCIALINIŲ TINKLŲ PERSPEKTYVA

Šiandien tarmiškumo gyvybingumas jau siejamas ne su statiška, o su dinamiška tarme. Ši sąvoka labai svarbi ir kalbant apie kitų kalbų ir kultūrų apsuptyje esančias vietas bei jose vykstančius akomodacinius procesus, atskleidžiančius bendruomenės kalbos (tarmės, šnektos) vertę ir savivertę. Pranešime, remiantis 2013–2016 m. surinkta medžiaga, bus kalbama apie Lenkijos lietuvių šnektų gyvybingumo perspektyvas ir joms numatyti svarbų veiksni – socialinius tinklus. Atliktas tyrimas rodo, kad laisvasis socialinis mechanizmas leidžia Pūnsko valsčiaus lietuviams geriau išlaikyti savo etninę tapatybę ir gimtąją šnektą, atlaikyti lenkų kalbos ir iš dalies bendrinės lietuvių kalbos spaudimą, o šio mechanizmo kitimas sudaro svarbias sociokultūrinės prielaidas intensyvesniems Seinų ir Šipliškės valsčių lietuvių kalbos pokyčiams – stipresnei konvergencijai, lenkų kalbos dominavimui. Be to, stiprus ekonominis ir socialinis traukos centras tiek Seinams, tiek Pūnskui yra Suválkai ir ateityje šio miesto bei jo aplinkos poveikis gali tik dar labiau sustiprėti.

Dace MARKUS (*Liepāja University*)

Olga UREK (*CASTL*)

Tija ZIRINA (*Riga Teacher Training and Educational Management Academy*)

THE NEW MODULE IN THE STUDY COURSE „CHILDREN PHILOSOPHY AND LANGUAGE”

The paper discusses language acquisition aspects and assessment tools of Latvian language. The results are obtained in Norway grants research activity – international research project „Latvian language in monolingual and bilingual acquisition: tools, theories and applications” (LAMBA) where five research institutions from Latvia and Norway are cooperating in order to develop norm-referenced Latvian language assessment tools that are reliable and accurate. The research experience helps to improve the content of studies for becoming pre-school teachers in Latvian pedagogical universities.

The aim of the presentation is to analyze the module included in the study course „Children philosophy and language” for prospective pre-school teachers. The module includes development principles of phoneme accuracy test and testing methodology, the content of the test and evaluation form of the results worked out in research project LAMBA. Theories of linguists and empirical experience of phoneme accuracy test development, testing and children language analysis in LAMBA project is a methodological basis.

The developed module analyzed in this article is dedicated to the following topics: a) experimental methodology in child language studies; b) use of assessment tools for phoneme accuracy; c) corresponding terminology. Through methodological and theoretical exchange within the international cross-disciplinary research team, and through involving students into research activities the course provides the students with new knowledge on early language development of Latvian-speaking children and increases understanding of factors involved in language acquisition in general as well to create essential knowledge

and skills how to conduct research in language acquisition. Becoming pre-school teachers will use their newly acquired competencies and experience of international collaboration to their future academic careers, conducting their research in accordance with high international academic standards and best practices in Latvian.

At the end of their studies students have two types of competences: linguistic and pedagogic. They become apparent as understanding of Latvian language phonetic system and its acquisition, phonetic transcription of children speech, and also skills in test development and testing by considering children developmental stages.

Practical activity is enriched also with appropriate studies of theoretical literature. All materials help students to get broader perspective about instruments in assessing language development and provide better understanding on different aspects of language (articulation, productive and receptive vocabulary, grammar).

Danguolė MIKULĖNIENĖ

(Lietuvių kalbos institutas)

LIETUVIŠKOSIOS DIALEKTOLOGIJOS PRADŽIA: ETNOGRAFIŠKOJI IR JAUNAGRAMATIŠKOJI TARMĖTYRA

XIX a. pab. – XX a. pr., kai dialektologijos, kaip mokslo, objektas dar nebuvo išgrynintas, vystėsi kelios tarmėtyros kryptys: etnografiškoji (Eduardas Volteris, Kazimieras Jaunius) ir jaunagramatiškoji (Antanas Baranauskas). Vėlesniu – pregeolingvistiniu – laikotarpiu Lietuvoje stebimas šių abiejų krypčių suartėjimas (Kazimieras Būga, Jonas Jablonskis).

Iki XX a. pirmojo dešimtmečio ir dar kiek vėliau lietuvių tarmių duomenys buvo renkami kartu su kita pažintine medžiaga (taip darė Stanislovas Mikuckis, Julijus Kuznecovas-Kalėjs, o vėliau ir Eduardas Volteris), labai dažnai – su tautosaka (taip rinko Fortunatovas su Milleriu, Leskienas, Geitleris, Volteris ir kt.).

Atsiskyrimo metu dialektologija visoje Europoje dar neturėjo sukurtos (ar bent dirbtinai sukonstruotos) teorijos, galėjusios lemti spartesnę šio mokslo raidą. Taigi lietuvių tarmėtyros savarankiškumą lėmė du svarbiausi veiksniai: tai 1) tyrimo objekto iš(si)skyrimas iš kitų panašaus pobūdžio tyrimų; 2) savitesnių, pritaikytų būtent tarmių tyrimams, instrumentų – anketų ir klausimynų – (su)kūrimas. Šiuo požiūriu ypač vertintinas Volterio klausimynas *Программа для указания особенностей говоров Литвы и Жмуди* (1886).

Jaunagramatikų tradicijos Lietuvoje pradininku laikytinas Antanas Baranauskas, skleidęs jaunagramatiškuosius principus (kai šneka-moji kalba buvo pripažinta pirminiu lingvistinių studijų objektu, o tarmės tapo visų fonetinių tyrimų pagrindu) ir savo gramatikoje *Заметки о литовском языке и словаре* (1898) laikęsis jaunagramatiškosios sandaros ir metodikos tradicijų (pavyzdžiui, išsamus fonetikos skyrius su fonotaktikos ir *sandhi* reiškiniais, garsų dėsniais, garsų ir skiemenų

savybėmis ir kt.). Jis sudarė ir pirmąją Kauno gubernijos ploto lietuvių tarmių klasifikaciją.

Vėlesniu – pregeolingvistiniu – laikotarpiu stebimas šių abiejų krypčių suartėjimas per žodyną – jo rašymą ar redagavimą (Kazimieras Būga, Jonas Jablonskis). Kalbamuoju laikotarpiu žodynui buvo skiriamos kitokios funkcijos nei dabar, todėl jis turėjo apimti ir etimologiją, ir tarmėtyrą. Tai rodo ir Būgos sudaryta tarmių medžiagos rinkimo anketa, ir dar kiti, čia nesuminėti argumentai, susiję su tuo metu Europoje plėtotomis jaunagramatikių idėjomis.

Literatūra

- Mikulėnienė, Danguolė.** Kalbotyrinė Antano Baranausko veikla: stereotipai. XXI amžiaus išvalgos, *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 4, sud. Vilija Ragaišienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015, 11–42.
- Mikulėnienė, Danguolė, Stafecka, Anna.** Iš lietuvių ir latvių tarmėtyros istorijos: leksikos klausimai Eduardo Volterio programose, *Baltistica* XLVI (1), 2011, 123–133.
- Sabaliauskas, Algirdas.** *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija. Iki 1940 m.* Vilnius: Mokslas, 1972.
- Барановскій, Антоній.** *Замѣтки о литовскомъ языкѣ и словарь*, Санктпетербургъ: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1898.
- [Вольтеръ, Э. А.]** *Программа для указания особенностей говоров Литвы и Жмуди*, Санкт-Петербург, 1886.

Vija POŽARNOVA

(LU Latviešu valodas institūts)

TRANSLITERĀCIJAS UN FONĒTISKĀS TRANSKRIPCIJAS PROBLEMĀTIKA LATVIEŠU-HINDI SARUNVĀRDNĪCAS IZSTRĀDĒ

1) Hindi ir viena no desmit pasaulē visbiežāk runātajām valodām, un tās veidošanos ietekmējuši ne vien vēsturiski notikumi un kontakti ar citām valodām, bet arī reliģiski konflikti, turklāt mūsdienās atšķirīgās rakstības (devanāgarī) dēļ hindi ir viena no valodām, kura piedzīvo latinizāciju un rakstības pielāgošanu lietošanai virtuālajā vidē.

2) Ņemot vērā, ka latīņu alfabēta burti ir daudzu pasaules valstu valodu, kā arī Starptautiskā fonētiskā alfabēta pamatā, citu rakstību atveidošana latīņu burtiem ir svarīga gan valodu apguves, gan pētniecības mērķiem.

3) Lai gan pastāv starptautisks devanāgarī latinizācijas standarts, var novērot, ka hindi vārdnīcu un mācību līdzekļu izstrādātāji dažādās valodās mēdz izmantot atšķirīgas rakstzīmes, kā arī vispār izvairīties no precīzas transliterācijas, kas rada grūtības un neskaidrības ne vien valodu apguves, bet arī pētniecības procesā.

4) Tā kā sarunvārdnīcas mērķis ir dot iespēju konkrētā situācijā izteikt atbilstošu frāzi, tās izstrādē ir jādomā arī par uzskatāmu izrunas atspoguļošanu, turklāt vērā jāņem gan auditorijas vajadzības un spējas, gan abu (vai vairāku) valodu normas.

5) Latviski runājošiem cilvēkiem, kuri nav specializējušies valodniecībā, Starptautiskais fonētiskais alfabēts nav optimāls līdzeklis hindi apguvei, tādēļ būtu vērts izstrādāt lokālu transkripcijas sistēmu, kurā izmantojamas paredzētajai auditorijai viegli atpazīstamas un apgūstamas rakstzīmes.

6) Tā kā hindi sastopamas tādas fonēmas, kuru latviešu valodā nav, iespējams, veiksmīgākai valodas apguvei un komunikācijai sarunvārdnīcu būtu lietderīgi papildināt ar ierunātu audiofailu.

7) Ņemot vērā visu iepriekš minēto, hindi sarunvārdnīcas formāts varētu būt lielāks par kabatas izmēru (kas raksturīgs sarunvārdnīcām), tādēļ svarīgi izvērtēt, kas ir prioritāte – valoda (precīzs hindi rakstības un izrunas atspoguļojums, detalizēts skaidrojums) vai tās lietotājs (vienkāršots hindi atspoguļojums, oriģinālrakstības neuzrādīšana).

Anitra ROZE

(LU Latviešu valodas institūts)

JAUNVĀRDI „MŪSDIENU LATVIEŠU VALODAS VĀRDNĪCĀ”

Referāts veltīts galvenokārt praktiskiem jaunvārdu jautājumiem saistībā ar šī jaunā leksikas materiāla iekļaušanu „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” (MLVV). Tā kā MLVV ir pirmā latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca (ja par tādu neuzlūkojam K. Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīcu”), kurā jaunvārdi ievietoti ar norādēm par to jaunvārda statusu, vārdnīcas veidotājiem nākas saskarties ar vairākām problēmām, kādu nav bijis citu skaidrojošo vārdnīcu veidotājiem.

Pirmā no tām ir vārdu atlases hronoloģiskais kritērijs. Tā kā līdz šim latviešu teorētiskajā literatūrā nav noteikts, tieši cik ilgu laika periodu vārds uzlūkojams par jaunvārdu, MLVV veidotāji, ņemot par paraugu citu valstu valodnieku atzinumus, par šādu laika periodu izvēlējušies 10 gadus, resp., par jaunvārdiem uzlūkotī vārdi, kuri valodā ienākuši laika posmā no 2006. līdz 2016. gadam. Nenoliedzami uzreiz rodas jautājums, vai vārdi, kuri valodā ienākuši 2006. gadā, 2017. gadā vairs nav uzlūkojami kā jaunvārdi? Atbildot uz šo jautājumu, kļūst skaidrs, kāpēc līdz šim hronoloģiskais jaunvārdu identificēšanas kritērijs nav bijis noteikts – jo starp visiem laika posmā no 2006. līdz 2016. gadam ienākušajiem jaunvārdiem nenoliedzami būs liels skaits tādu, kuri valodas lietotājiem jau ir labi pazīstami un sen ir kļuvuši par vispārlietotās leksikas daļu; daļa no šiem vārdiem no valodas vārdu krājuma, iespējams, ir zuduši, savukārt daļa – to ierobežotā lietojuma dēļ vēl joprojām var tikt uztverti kā jauni.

Otrs problēmjautājums ir jaunvārdu marķēšana. Kaut arī jaunvārdu marķēšana MLVV joprojām ir līdz galam neatbildēts jautājums, resp., nav līdz galam skaidrs, vai šāda marķēšana ir lietderīga, pašreizējā vārdnīcas jaunajā versijā jaunvārdi ir tikuši marķēti ar zvaigznīti (piem., **aioli*** *nelok. s. lietv.* Pikanta, majonēzei līdzīga mērce ar

ķiplokiem, ko pasniedz pie zupām, dārzeņu un vārītu zivju ēdieniem. *A. ir mērcē, kas nāk no Vidusjūras reģiona, tās pamatā ir ķiploki un olīveļļa.* Cilme: no Provansas franču, Katalonijas spāņu *aioli* ‘eļļa un ķiploki’.) Līdztekus marķēšanai šobrīd tiek veikts darbs arī pie tā, lai katram no marķētajiem vārdiem tiktu norādīts laiks, kurā šie vārdi pirmo reizi parādījušies valodā.

Marķējot jaunvārdu, neizbēgami rodas jautājums, ko darīt gadījumos, kad vārds zaudē jaunvārda statusu? Pašsaprotams risinājums būtu marķējumu šim vārdam noņemt, tajā pašā laikā atstājot komentāru par laiku, kad vārds parādījies valodā. Tad vārdnīcas veidotāji vienlaikus būtu reaģējuši uz vārda statusa maiņu, vienlaikus – netiktu zaudēta informācija par vārda ienākšanu valodā.

Trešais jautājums ir vārdu atlase. MLVV par jaunvārdiem uzlūko ti trīs veidu „jaunienācēji”: 1) pašcilmes darinājumi, t. i., vārdi, kas veidoti, lai pirmo reizi rastu apzīmējumu jauniem jēdzieniem vai reālijām, kā arī aizguvumu latviskie ekvivalenti, 2) aizguvumi, 3) esošo vārdu jaunās nozīmes. Ar vārdu atlasī saistītas vairākas problēmas. Pirmā no tām – kā nošķirt okacionālus viena autora vai viena izdevuma autoru lietojumus no jauniem vārdiem, kuri tomēr atrodas ceļā uz vispārlietojamo leksiku. Šādi jautājumi pamatā nerodas attiecībā uz aizguvumiem un esošo vārdu jaunajām nozīmēm (kaut gan arī tur iespējami okacionālu lietojumu gadījumi), pamatā šī problēma skar pašcilmes darinājumus. Piemēram, vai *smaržeklis* ‘aromatizēts priekšmets’ ir tikai viena konkrētās preces tirgotāja lietots vārds vai arī tam ir/ būs tendence izplatīties? Vai nosacīto terminu *ķešmūdžis* ‘pokemons’ un tā atvasinājumu *ķešmūdžiņa* uztur viens vienīgs izdevums, vai arī tas jau paguvis iekarot plašāku lietotāju auditoriju?

Lai sniegtu atbildes uz šiem šķietami vienkāršajiem jautājumiem, vārdnīcas veidotājiem jāiegulda nopietns un samērā laikietilpīgs pētnieciskais darbs, taču gribas cerēt, ka šis darbs attaisnosies un tajā gūtajiem atradumiem būs nozīmīga vieta turpmākā latviešu valodas izpētē.

Solvita ŠTEKERHOFA

(*Ventspils Augstskola*)

PIRMO KRIMINĀLTIESĪBU AKTU VALODAS ANALĪZE: 1707. GADA PATENTS

Pēdējos desmit gados ir parādījusies interese par tiesību aktu valodu. Šo tekstu valodas analīzei pievērsušies atsevišķu augstskolu studenti, savus spriedumus apbērojot diplomdarbos, kā arī daži juridiskās terminoloģijas un valodas entuziasti. Šī interese vairāk saistāma ar Eiropas Savienības tekstiem, mazāk – ar vēsturiskajiem tiesību aktiem.

Līdz šim vienīgais plašais pētījums, kas saistāms ar senāko tiesību aktu valodas analīzi, ir Konstances Kļavas Stokholmas Universitātē tapusī disertācija „Die Sprache der lettischen juristischen Dokumente vom Ende des 17. Jahrhunderts”, kas aizstāvēta 1989. gadā.

Lai varētu apzināt latviešu juridiskās valodas vēsturi un attīstību, nepieciešami pētījumi, kuros aplūkoti un analizēti visi pieejamie tiesību akti latviešu valodā.

Viens no senākajiem juridiskajiem dokumentiem, kas saistāms ar krimināltiesībām, ir Rīgas gubernatora Ādama Ludviga Lēvenhaupta 1707. gada 21. decembra patents: *Mūsu Augsta Zviedru Ķeniņa / mana visžēlīga Ķeniņa nolikts Kara Spēku Virsvaldītājs / Ģenerāls un Guberniers par to Pilsētu Rīgu / un apkārt guļamām Pilīm / kā arīdzan Āvērstis pār vienu Reģimenti / Kājinieku.*

Šis patents ir viens no plašākā pētījumā par latviešu krimināltiesību terminoloģijas attīstību iekļautajiem tiesību aktiem, kas adresēts Rīgas garnizona zaldātiem, kuri Ziemeļu kara laikā Rīgā apzaga un aplaupīja vietējos iedzīvotājus. Šis patents paredz, ka iedzīvotāji ir tiesīgi aizstāvēt savu īpašumu un mantu pret šādiem karavīru sirojumiem, nepieciešamības gadījumā arī nogalinot zagļi.

Pētījuma mērķis ir izpētīt un izvērtēt patenta valodu, īpašu uzmanību veltot krimināltiesību terminoloģijas attīstības jautājumam un juridiskās valodas analīzei.

Patentā fiksētie krimināltiesību termini dalāmi vairākās grupās:

1. Vienvārda terminoloģiski apzīmējumi (*zāglis, laupītājs, slepkava*).
2. Vienvārda terminoloģiski apzīmējumi senākā formā (*sodība* ‘sods’, uzbrukšana ‘uzbrukums’, *cietams* ‘cietums’, *dzīvības nosodīšana* ‘nāvēssods’, *nopelnīšanas nosodīt* ‘notiesāt’).
3. Aprakstošas vārdkopas (*nomanīts un atrasts* ‘atklāts noziedzīgs nodarījums’).

Saskaņā ar tā laika terminoloģiskās leksikas nepietiekami diferencēto raksturu vēl netiek stingri šķirts iesakņotais reliģiskais konteksts no krimināltiesiskā konteksta.

Līdz ar to arī dokumentā apzīmējums *bezdievīga būšana* lietots ar nozīmi ‘grēks’, kas krimināltiesību izpratnē ir ‘noziedzīgs nodarījums’.

Avoti

Lēvenhaupts, Ādams Ludvigs. *1659–1719 Muhsu Augsta Sweedro Kečniņa, manna wiss-schehlīga Kečniņa nolikets Kaŗra Spehku Wirs-walditajs, Generals un Guberners pabr to Pilssabtu Rihgu, un apkabrt guļlamabm Pillim, kā arridsan Ahwersts pabr weenu Regimenti / Kabjineeku Adam Ludwig Lewenhaupt, Grabns us Falckenstein, un Brihwe-Kungs us Reisholtz-Kirchen.* Rihgā : [G.M. Nellers], Anno 1707, 1 lpp.

Literatūra

Kļava, Konstance. *Die Sprache der lettischen juristischen Dokumente vom Ende des 17. Jabrhunderts* : ein Beitrag zur lettischen Sprachgeschichte / Konstance Kļava. Stockholm : Almqvist & Wiksell, 1989, 138 lpp.

Ozols, Arturs. *Veclatviešu rakstu valoda* / Arturs Ozols. Rīga : Liesma, 1965, 626 lpp.

Štekerhofs, Solvita. Materiālo krimināltiesību centrālā termina ‘noziedzīgs nodarījums’ izcelsme un attīstība. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 18 (2): Valoda un vide. Terminoloģija. Tulkošanas jautājumi (2014), 246.–253. lpp.

Vanags, Pēteris. Locījumu lietošanas īpatnības vecākajos latviešu rakstos. *Baltu filoloģija* VI: rakstu krājums / atb. red. P. Vanags. Rīga : Latvijas Universitāte, 1996, 111 lpp.

Ilze ŠTRAUSA

(LU Latviešu valodas institūts)

PAR IESAUKĀM TĒRVETES NOVADĀ

Tērvetes novads izveidots 2002. gadā, apvienojoties Augstkalnes, Bukaišu un Tērvetes pagastam. 2016. gada sākumā Tērvetes novadā bija 3389 iedzīvotāji.

Šā referāta mērķis ir aplūkot Tērvetes novada iedzīvotāju iesaukas jeb neoficiālos personvārdus, galvenokārt pētot to motivatīvo semantiku.

Iesauku vākšanā kā galvenā tika izmantota sociolingvistikā plaši praktizētā pētniecības metode – anketēšana.

Tērvetes novadā iesauku ir daudz, un tās arī bieži tiek lietotas, tomēr iedzīvotāji anketas aizpildīja ļoti kūtri, kaut arī tās bija anonīmas. Anketās tika lūgts norādīt savas, savu ģimenes locekļu, kaimiņu, radu, kolēģu un citu Tērvetes novada iedzīvotāju iesaukas un to motivāciju.

Sobrīd savāktas 350 iesaukas, bet darbs pie iesauku vākšanas turpinās. No motivatīvās semantikas viedokļa savāktās iesaukas var iedalīt vairākās grupās. Visvairāk ir cilvēka ārējā izskata un fizisko īpatnību motivēto iesauku (*Spieķis* – „ļoti tieva sieviete”, *Atspere* – „vīrietis, kuram ir ļoti lokaini mati”, *Čeburaška* – „kad bija maza, bija izteikti lielas acis”). Šajā grupā iekļautas arī iesaukas, ko motivē apģērbs (*Jūrnieks* – „valkāja jūrnieku kreklus”, *Tomātgalva* – „cepure kā tomāts”).

Otra populārākā grupa ir rakstura un uzvedības motivētas iesaukas (*Russkoje Radio* – „krievu tautības cilvēks, kurš daudz runā un vakarā mēdz stāstīt vēlreiz to, ko stāstījis jau no rīta”, *Piķis* – „sieviete, kura turas pie vīra kā piķis”, *Vecā Dūša* – „uzņēmīga, darbīga, apzinīga sieviete”). Šīs grupas iesaukas parasti izceļ kādu rakstura īpašību vai arī norāda uz uzvedību – kā cilvēks rīkojas regulāri vai bieži. Tomēr ir arī tādas iesaukas, kas dotas pēc kāda vienreizēja notikuma vai situācijas (*Vakarējais* – „kaimiņš, kurš plkst. 22 prasīja benzīnu”, *Zirnis* – „iebāza degunā zirni”).

Izplatītas ir arī iesaukas, kas radušās no uzvārdiem uz semantisko vai fonētisko asociāciju pamata (*Grāvis* < uzv. *Upītis*, *Kluga* < uzv. *Kārkls*, *Mušmire* < uzv. *Borovīks*; *Rediss* < uzv. *Redisons*, *Šinelis* < uzv. *Šinauskis*).

Nereti dzirdami dažādi priekšvārdu pārveidojumi (*Džastins Bēbers* < pv. *Džastina*, *Marcipāns* < pv. *Mārcis*, *Mellene* < pv. *Melānija*; *Simsone* < pv. *Megija*); te gan jāpiebilst, ka daļa no anketās minētajām iesaukām uzskatāmas par hipokoristikām (*Kika* < *Kristine*, *Rudis* < *Rudolfs*, *Robis* < *Roberts*).

Ir arī iesaukas, ko motivē cilvēka nodarbošanās, intereses, vaļasprieki, prasmes (*Sērskābe* – „ķīmijas skolotāja”, *Virpulis* – „pēc profesijas virpotājs”, *Zemes Rūķis* – „audzē daudz puķu”), un iesaukas, kas radušās no kāda radnieka vārda vai nodarbošanās (*Janova* – „tēva vārds Jānis”, *Raganiņa* – „omīte bija dziedniece, un draugiem likās, ka šī iesauka ir man piemērota”).

Parasti bez īpašas motivācijas, vien norādot pozitīvo attieksmi pret šo cilvēku, doti dažādi mīļvārdiņi (*Brīnumiņš* – „kad satieku šo cilvēku, vienmēr gribas smaidīt”, *Draudziņš* – „ir labs draugs”, *Bumbulītis* – „tētis mani tā nosauca”).

Reizēm (sevišķi jauniešu vidū) iesaukas dod joka pēc, bez kādas īpašas motivācijas (*Jurjānis* – „Juris ir pārāk vienkāršs un neizteiksmīgs vārds, kurš tika uzlabots vienā ballītē”).

Atsevišķi jāmin iesaukas, kurās savijas vismaz divas motivācijas, turklāt savāktajā materiālā vairākkārt tās ir iesaukas, kas veidotas no cilvēka uzvārda, bet kā motivācija parādās arī cilvēka raksturs vai uzvedība (*Knīpstanga* – „uzv. Stanga, bet šis vīrs ir stingrs, ciets un nepielūdzams”).

Bez iesauku došanas un iesauku lietošanas faktiski neiztiec gan drīz nevienā kolektīvā, nereti ģimenēs lieto dažādus mīļvārdiņus. Iesaukas, ja vien tās nav aizskarošas un nepārstāv necenzētu leksiku, padara raibāku un interesantāku gan dzīvi, gan arī valodu.

Agris TIMUŠKA

(LU Latviešu valodas institūts, Valsts valodas centrs)

MŪSU GANI UN VIŅU EIROPAS RADINIEKI ĢEOLINGVISTISKĀ SKATĪJUMĀ

Referātā paredzēts sniegt ģeolingvistisku pārskatu par gana nosaukumu motivāciju baltu valodu un pārējo Eiropas valodu izloksnēs. Pētījumā izmantoti attiecīgās „Eiropas valodu atlanta” kartes komentāra materiāli, kas papildināti ar latviešu un lietuviešu valodas izlokšņu dotumiem, kā arī leksikogrāfiskajos avotos sniegto informāciju.

Baltu valodās līdzās literārās valodas apzīmējumam la. *gans*, lš. *piemuõ* sastopami gan morfoloģiskie, gan leksiskie dialektālie varianti (la. *ganelis*, *ganiķis*, *ganinieks*; *ganu puika* / *ganupuika* / *ganpuika*, *ganu puģis*, *ganuzēns*; *pastuks*, *šeriks*; lš. *keŗdžius* / *keŗdis* / *keŗdūkas*). Samērā reti šie vārdi pārstāvēti Latvijas toponīmijā un latviešu antroponīmijā, vēl retāk – frazeoloģijā.

Daudzās Eiropas valodās gana nosaukuma pamatā ir leksēma *aita*, resp., tas veidots kā ‘aitu gans’. Šāds modelis dominē gan slāvu (kr., ukr., serbu, horvātu, maķedoniešu, bulgāru *ovčar*), gan romāņu (fr. *ouaillier* / *berger* / *moutonnier*, spāņu *ovejero* / *pigreiro*, portugāļu *ovelheiro* / *pegreiro*, itāļu *pecoraio*, rumāņu *păcurar*), ģermāņu (angļu, skotu *shep(h)erd*, vācu *Schäfer* / *Schaf(s)hirt* u. tml.), somugru (ungāru *juhász* / *birkász* / *birkapásztor* / *pakulár*, somu *lampuri* / *lambpaint*, votu *lamburi*, ig. *lambur* / *lamb(u)rīne* / *lambuline* / *lambrikē*) un ķeltu valodās (īru *aovre*, bretoņu *bugel*).

Savukārt ganīšanas process motivējis tādus nosaukumus kā, piem., spāņu, katalāņu, portugāļu, bretoņu *pastor*, rumāņu *păstor*, ungāru *pástor*, spāņu, itāļu, korsikāņu *pastore*, katalāņu, franču *pastre*, kr., bkr. *pastyr*, serbu, horvātu, bosniešu, slovēņu, maķedoniešu *pastir*, romu *pastiris*, čehu *pasák*, kr., bkr., ukr., poļu, slovāku *pastuch*, la. *pastuks*.

Vēl vienu nosaukumu motivācijas grupu veido apzīmējumi ar leksēmu ‘dzīvnieku bars’, kam nereti pievieno leksēmu ‘vīrs’, ‘puisīš’.

Tajā ietilpst gan vācu *Hirt(er)* / *Herder*, angļu *herd(sman)* / *stockman*, norvēģu *hy(r)ding* / *naut-svein*, īslandiešu *hyrdegut*, gan lš. *keřdžiūs* / *keřdis* / *kerdūkas*, gan lš. *piemuō* līdzās līvu *lambōd paiment*, votu (*lamas*) *paimōō*, karēļu *paimō*, somu (*lamas*)*paimen* / *paimenpoika*, ižoru *sikkūri*, kā arī kr. *čerednik*, ukr. *čerednyk*, serbu *čredar* / *stočar*, slovēņu *čednik*, maķedoniešu *kokar*, īru *tréadai* / *sréadai*, lezģīnu *nehirban*, karaīmu *bolakči* u.d.c.

Motivācijas grupa ‘sargs, uzraugs’ aptver gana nosaukumus vairākās valodās, piem., norvēģu *gjalting* / *gjatsle-gut* u. tml., gēļu *kiobair*, la. *gans* (ar visiem morfoloģiskajiem variantiem) un *šeriks*, spāņu *ganadero*, udmurtu *pudo vozmas*, mordviešu *stada vany*, osetīnu *divaller denved*, grieķu *pistikós*, turku, albāņu *çoban*, serbu, horvātu, bosniešu, bulgāru *čoban(in)*, ungāru *csobán*, rumāņu *cioban*, grieķu *tsobánis*, kr., ukr. *čaban*.

Kāda cita amata meistara apzīmējums ir pamatā tādiem gana nosaukumiem kā ungāru *bacsó*, itāļu *feio*, rumāņu *mocan*, turpretī gana tautība – grieķu *vláxos* un romu *valagōsos*.

Aplūkotais materiāls ļauj secināt, ka gana nosaukumiem Eiropas valodu izloksnēs raksturīga formu daudzveidība, tomēr semantiskā skatījumā tie ir samērā homogēni.

Szilárd Tibor TÓTH

(University of Tartu Narva College)

**OJĀRS BUŠS (1944-2017)
AS A LANGUAGE PLANNER:
THE CASE OF RUSSIAN СУБГЕРМАНИЗМ**

In the Russian-language article, published by the well-known Latvian linguist Ojārs Bušs in 1981, Moscow, who deceased on 3rd January 2017, the term *субгерманизм* appears 17 times, which means the mediated (indirect) German borrowings of the Latvian language. These German loanwords were transmitted into the Latvian language by other languages (Russian, Polish and Belarusian).

We could not find this term on the internet by using the most common search engines (*Google, Yandex*), which implies that this term is not widely known.

We have also failed to find the following analogical terms of loanwords research with the *sub*-prefix: **субанглицизм*, **суббалтизм*, **субрусизм*, **субславянизм*, **суббогемизм*, **субполонизм*, **субцерковнославянизм*, **субукраинизм*.

In contrast, the terms such as *англицизм*, *балтизм*, *русизм*, *славянизм*, *богемизм*, *полонизм*, *церковнославянизм*, or *украинизм* are widely known.

Therefore, it is reasonable to assume, that the Russian term *субгерманизм* was created by Ojārs Bušs, what we can jokingly call *бушизм*.

Ojārs Bušs was therefore not only an onomast, slang researcher, Baltist and Finno-Ugrist, but terminologist and language planner, related to the Russian language as well.

Those search engines also cannot find the Latvian **subgermānisms* lexeme, what means that this Russian term cannot be originated from the Latvian language.

However, the *sub*-prefix, which is of Latin origin, is typical in the contemporary English language (*submarine*, *subtropical*, *suburban* etc.) as well in the Russian language (*субаренда*, *субкультура*, *субпродукт* etc.).

References

- О. Буш.** Лексические германизмы в латышском, заимствованные через славянское посредство. *Балто-славянские исследования 1980*. Москва: издательство Наука, 1981, с. 239–243.

Jolita URBANAČIENĖ

(Lietuvių kalbos institutas)

REGIONINĖS LIETUVIŲ KALBOS ATMAINOS RYTŲ AUKŠTAIČIŲ VILNIŠKIŲ AREALUOSE: BENDRINĖS KALBOS IR TARMĖS KONKURENCIJA

Pranešimas skirtas vertikaliesiems tarmių kitimams, t. y. variantiškumui, kuris siejamas su priklausymu skirtingoms kartoms ir skirtingu socialiniu statusu. Pranešimo medžiaga surinkta iš 21 rytų aukštaičių vilniškių punkto (pagal *Lietuvių kalbos atlasą*), esančio Švenčionių ir Ignalinos rajonuose. Tyrimo metu įrašyti tiesioginiai pokalbiai su informantais, atstovaujanciais dviem kartoms: jaunesniajai (iki 30 m.) ir vidurinei (31–50 m.). Informantai turėjo atitikti tris kriterijus: 1) priklausyti vidurinei arba jaunesniajai kartai; 2) kalbėti lietuviškai; 3) būti vietiniais, t. y. gimusiais ir užaugusiais tiriamajame punkte.

Nustatyta, kad rytiniuose lietuvių kalbos ploto pakraščiuose gyvenantys vilniškiai kasdienėje komunikacijoje patenka ne tik į diglosijos (kai vartojama bendrinė kalba ir tarmė), bet ir į bilingvizmo (kai vartojamos skirtingos kalbos) situaciją. Vidurinės kartos (31–50 m.) atstovai dažniau nei kitos amžiaus grupės susiduria su dvikalbyste bei daugiakalbyste, t. y. kasdienėje komunikacijoje, be lietuvių kalbos atmainų, vartoja vietines slavų kalbų (rusų, lenkų, baltarusių) atmainas. Jaunesniosios kartos kalbinis repertuaras yra mažesnis (dėl sumenkusios socialinės vertės atsisakoma baltarusių kalbos), tačiau daugiakalbystė išlieka svarbi šio regiono kalbinio kraštovaizdžio žyma.

Informantai vartoja skirtingas lietuvių kalbos atmainas, kurias lemia jų amžius, išsilavinimas, taip pat skirtingi socialinių statusų rinkiniai (profesija, kvalifikacija, pareigos, materialinė padėtis, religija, šeimos padėtis, šeimos ryšiai ir kt.). Tipiškiausias kalbos atmainas galima apibūdinti taip: 1) kalbama netarminė bendrine kalba, t. y. be jokio tarmės atspalvio; 2) kalbama vadinamuoju *regioniniu standartu* – tai bendrinė kalba, kurioje išlikę tik blankieji tarmės bruožai; 3) kalbama

netarminoje lietuvių kalbos atmaina, kurioje juntama slavų kalbų įtaka, pvz: neskiriami ilgieji ir trumpieji balsiai; 4) kalbama rytų aukštaičių vilniškių patarme, kuri natūraliai perimta iš šeimos; 5) kalbama išmokta tarme – paprastai taip kalba mieste gyvenantys informantai, kurie tarmę išmoko ir vartoja dėl savo darbinės veiklos.

Šis vidurinės ir jaunesniosios kartos rytų aukštaičių vilniškių kalbinių kodų tyrimas atskleidžia pakitusią geolingvistinę situaciją rytų aukštaičių vilniškių regione XXI a. pradžioje. Šis pokytis susijęs su pasikeitusia Rytų Lietuvos kaimiškų vietovių gyventojų socialine stratifikacija, kai agrarinės kaimo bendruomenės transformuojasi paslaugų ir aptarnavimo, t. y. šiuolaikiškos veiklos, kryptimi.

**Olga UREKA, Marit WESTERGAARD,
Agrita TAURIŅA, Anna VULĀNE**
(*UiT The Arctic University of Norway,
Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmija*)

ACQUISITION OF DEFINITE MARKING IN LATVIAN: EVIDENCE FROM MONOLINGUALS AND BILINGUALS

The goal of this work is twofold: first, we wanted to examine the acquisition of adjectival definiteness marking in Latvian; second, we wanted to see how acquisition proceeds in bilingual children whose other language does not mark definiteness (Russian).

For this study, we recruited 29 monolingual Latvian-speaking children aged between 3.2 and 4.8 years (mean age = 4, SD = 0.43) and 19 bilingual Latvian-Russian children aged between 4 and 6.8 years (mean age = 5.2, SD = 0.87). Statistical analysis revealed that bilingual children are older than monolingual ($t = 5.3218$, $p = 1.883e-05$). In addition, ten monolingual Latvian-speaking adults were used as a control group. To estimate the cumulative amount of exposure to Latvian and Russian in bilinguals we used the Utrecht Bilingual Language Exposure Calculator (UBiLEC, Unsworth 2013), a tool that allows to investigate the language environment of bi- and multilingual children in detail over the years.

We have used the picture-based elicitation task adapted from Rodina & Westergaard (2013, 2015). Stimuli used for the study consisted of 12 masculine and 19 feminine nouns denoting everyday objects and common animals. Experimental stimuli were presented as Power Point slides on a laptop screen. During each trial, two identical objects of different colors appeared on the screen. The name of the object was introduced to the participant in the carrier sentence. The participant was then prompted to name the objects on the screen along with their colors. The first response expected from the participant was two

indefinite noun phrases identifying the objects and their colors (e. g. „a blue house and a red house”). After the participant named the objects, the experimenter pressed the button causing one of the objects to disappear. The participant was then prompted to name the object that disappeared along with its color. The expected second response was the definite noun phrase (e. g. „the blue house”).

Turning to the results, while adults performed as expected in both conditions ($\approx 95\%$ accuracy), both monolingual and bilingual children demonstrated a strong preference for either a definite or an indefinite form, meaning that the preferred form was used across the board in both conditions. In order to see whether strong bias in the direction of one of the adjective forms reflects an early stage in acquisition of definiteness marking, we calculated „preference score” for each child. This allowed us to quantify the response bias, such that participants with more pronounced preference towards one of the forms had preference scores closer to 1, and participants with lower bias had preference scores closer to 0. Pearson’s product-moment correlation revealed that preference score is inversely correlated with age ($t = -2.1025$, $p = 0.04497$) in monolinguals, such that younger kids are more biased towards one of the forms. As children get older, the bias reduces. In bilinguals, however, there is no statistically significant correlation between preference score and age ($t = -1.0416$, $p = 0.3122$). No correlation was revealed between preference score and cumulative or present exposure to Latvian. As compared to monolinguals, bilingual children show significantly lower overall accuracy ($t = 1.9928$, $p = 0.053$).

Jolanta VASKELIENĖ

(*Šiaulių universitetas*)

ROMUALDO GRANAUSKO ESĖ „DVYLIKA JUODVARNIŲ, APIE DAUKANTĄ LAKSTANČIŲ” KOHEZIJA

Kohezija, arba formalusis teksto rišlumas, yra reiškiamas leksinėmis, gramatinėmis ir leksinėmis gramatinėmis priemonėmis. Kohezija ir koherencija (prasminis rišlumas) yra pagrindiniai tekstiškumo (tekstualumo) kriterijai.

Pranešime aptariama, kokiomis formaliomis priemonėmis realizuojamas prasminis Romualdo Granausko esė „Dvylika juodvarnių, apie Daukantą lakstančių” (R. Granauskas. *Baltas liūdesio balandis*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2015, 33–86) rišlumas.

Išanalizavus Granausko kūrinio kohezijos ypatumus galima pasakyti, kad iš leksinių siejimo priemonių tekste dažniausiai naudojamas kartojimas – kontaktiniu ir distanciniu būdu siejamuose sakinuose kartojamas tas pats leksikos vienetas: tikrinis žodis – asmenvardis (*Daukantas, Vaišvila, Valančius, Teodoras Narbutas, Petras Smuglevičius, Onacevičius* ir kt.) ar pavadinimas („Būdas”), bendrinis daiktavardis (*juodvarnis, kelias, stiklas, sekmadienis, sukilėliai, ruduo, darbai, universitetas, praradimas*), veiksmazodis (*skaityti, rašyti, bėgti, kilti, išsiprašyti, neleisti, publikuoti*), būdvardis (*skaudus*) arba žodžių junginys (*kraujo lašas, devyni tomai, šaltinių žūtis, išeiti į Vilnių, rūtis šakelė, trys mėnesiai, šimtas metų, tamsu ir šalta*). Kartais kartojami bendrašakiniai žodžiai ar žodžių junginiai (*tylu – tyla, paauglio mintys – paauglystės mintys, verkėti – verksmas, važiuoti – išvažiuoti*). Sicjama kontekstiniais sinonimais (perifrazėmis) (*Dievas – Didysis Davėjas, tauta – apmauta pavargėlė, Narbutas – garbus patriarchas, benamio dalia – naujoji pažįstama, juodvarnis – juodas / juodasis / ateities nujautimo paukštis*), rečiau – antonimais (*nukentėti – nenukentėti, laukti – nelaukti*), hiponimais ar hiperonimais (*pavardės – Daukantas, Valančius, Nežabitauskis, juodvarnis – paukštis*). Pasakytina, kad neretai

nominacines eiles sudaro įvairūs leksikos vienetai – asmenvardžiai, hiponimai, hiperonimai, kontekstiniai sinonimai, pvz.: *Daukantas – Lietuvos vienmylis – žmogus – žmogaus griuvėsis – valdininkėlis – tikrasis autorius.*

Iš gramatinės kohezijos kūrinyje dažniausios elipsė (ypač veiksnio) ir referencija – daugelis nominacinę reikšmę turinčių leksikos vienetų kūrinyje keičiami asmeniniais įvardžiais (*Daukantas, Valančius, juodvarnis, daktaras... – jis, kūnas ir dvasia, Daukantas ir Vaišvila – jie / jiedu*), retesnė substitucija (*taip, viskas*). Įvairios siejimo priemonės kūrinyje dažniau nukreipia į anksčiau parašytą informaciją (anafora), kartais – į rašysimą informaciją (katafora).

Pranešime kalbama ir apie būdingesnius leksinės gramatinės kohezijos ypatumus, sakinių loginius-semantinius santykius nusakančius prasmės ryšio žodžius (jungtukus, dalelytes).

Andrejs VEISBERGS

(LU Humanitāro zinātņu fakultāte)

TULKOJUMVALODAS KRITIKA PIRMĀS NEATKARĪBAS LAIKĀ

Pēc Latvijas valsts dibināšanas 20. gadsimta 20., 30. gados izvērtās plaša dažādas kvalitātes literāro darbu tulkošana. Pakāpeniski pieauga avotvalodu skaits, grāmatu apjoms un literatūras aptvērums. Tulkojumvalodā vērojams gan izcils, gan prasts un paviršs valodas lietojums.

Tulkojumkritika visai reti pievēršas tulkojuma valodas kvalitātes analīzei, lai gan gandrīz visās kritiskajās apcerēs ir gluži vai obligāti pāris teikumi, kuros novērtēts tulkotāja valodiskais veikums un dotas pāris elementāru valodas kļūdu norādes. Diemžēl kopvērtējums parasti ir vienkāršs – labs vai slikts tulkojums; bieži tas ir pat triviāls, miglains vai neloģisks, piemēram, „tulkojums samērā rūpīgs”; „tulkojis Roberts Kroders, labs latvju valodas pratējs”; „atzinība jādod tulkotājam. Valoda visnotaļ tīra”; „Jaunsudrabiņa tulkojums visumā atzīstams par labu, jo Jaunsudrabiņa valoda ir tuva tautas valodai, dzidra un vienkārša”. Turklāt vairumā gadījumu kritiķis darbu nav lasījis oriģinālā vai citā tulkojumā: „Cik var spriest, ar oriģinālu nesalīdzinot, Elīnas Zālītes tulkojums atzīstami rūpīgs un viscaur dzejiski daiļskanīgs”.

Ļoti reti tiek runāts par stila īpatnībām, salīdzināts autora izteiksmes veids ar latviskojumu, runāts par tulkojuma grūtībām vai neatrisinātiem jautājumiem, izlaidumiem, pārprastu semantiku, latviešu valodas ierobežotību, terminu trūkumu. Kļūdu analīze parasti aprobežojas ar tradicionālām norādēm uz vāciskām vai krieviskām konstrukcijām vai nevēlamiem rusismiem un ģermānismiem.

Kopumā atšķirībā no pašiem tulkojumiem, kas demonstrē defektīvo nostāju (jātulko viss, kas ir interesants, kas var paplašināt latviešu redzesloku un valodas iespējas, sniegt jaunas žanru ierosas), kritikā

izteikti dominē defensīvā nostāja (jātulko tikai izmeklēti darbi, tie jāpie-
mēro latviešu konvencijām, tulkojumvalodai jābūt konvencionālai).

Retajos plašākos rakstos par tulkojumiem valda sodīšanās par to, ka tulkojumu ir par daudz: „pašlaik pie mums tulkošanas sērga. Gandrīz katrs, kas nav analfabēts, tulko”. Ieteikts tulkot vispār tikai dažus kvalitatīvus klasiķu darbus, rūpīgi kontrolējot valodas konvencijas: tulkotās grāmatas „ir nevajadzīgas un kaitīgas. Jātulko būtu tikai ārzemju literātu izlase, tikai paši lielākie, bet jātulko labi”. Uz šāda provinciālisma vai elitārisma fona izceļas reti kritiķu darbi, kuros tulkojumu valodas jautājums iztirzāts saprātīgi, zinīgi un argumentēti, sniedzot analīzi un iesakot labāku vārdisko risinājumu. Taču arī šajos darbos nereti ir didaktiskas pamācības par nepieciešamību lokalizēt, tulkojumvalodu latviskot un tīrīt, pat gadījumā, ja tā nebūtu pieņemama nostāja vairumam lasītāju.

Jāatzīst, ka starpkaru periodā izveidojusies pamattradīcija saglabājusies līdz pat šodienai. Uz tās ierobežotību vēl pagājušā gadsimta septiņdesmitajos gados norādīja V. Rūķe-Draviņa: „Tikpat smieklīgi man šķiet, ja, raksturojot kādu tikko iznākušu daiļdarbu, īsajā apcerē recenzents ne ar vārdu nepiemin rakstnieka stila iezīmes, bet katrā ziņā uzsver viņa „valodas kļūdas” (kas pie tam nereti izrādās par pilnīgi pārprastām pamācībām)”.

Astrīda VUCĀNE

(LZA Terminoloģijas komisija)

LAULĪBAS TEMATISKĀ LEKSIKA 16. UN 17. GADSIMTA TEKSTOS

Laulības tematiskā leksika 16. un 17. gs. tekstos aplūkota, izmantojot latviešu valodas seno tekstu korpusu „Senie”. Šis korpusss veicina laulības terminoloģijas izpēti, palīdzot atklāt tās izpausmes iespējami senākos avotos, kā arī ļauj pārbaudīt, vai korpusss sniedz kaut ko jaunu vai vienkārši apliecina vēlāku avotu dotumus.

Tā kā baznīca ir viens no ekstralingvistiskajiem faktoriem, kas ietekmējis laulības leksikas attīstību, institucionalizējot laulību un nostabilizējot attiecīgo terminoloģiju, būtisku informāciju par attiecīgo leksiku sniedz šā laikposma garīgie teksti, kas spilgti apliecina vācu valodas kā tā laika galvenās kontaktvalodas ietekmi. Paralēli vārdam *laulība* (*Laulība*, *laulība*) sastopams arī vārds *laulāšana* (*Laulaſchana*), kas ir laulības noslēgšanas ceremonija. Iespējams, tas noticis vācu valodas ietekmē, *die Trauung* tulkojot kā *laulāšana* un *die Ehe* kā *laulība*. Tādējādi vārds *laulāšana* pilda to pašu funkciju, ko šobrīd vārda *laulība* daudzskaitļa forma *laulības*.

Šajā laikposmā izteikti dominē tādi ģermānismi kā *brute* (*Brute*) un *brūtoāns* (*Brudgams*), ar kuriem attiecīgi apzīmēta *līgava* jeb *saderinātā* un *līgavainis* jeb *saderinātais*. Vārds *līgava* jeb *līgaviņa* (*līgaviņņa*) sastopams salīdzinoši ļoti reti.

Bieži atrodams arī tāds vārdu savienojums kā *laulāts draugs* (*laulats* vai *laulabts Drangs*), kas apzīmē vīru un sievieti, savukārt vārdi *sieva* (*seewa*) un *vīrs* (*wibrs*) nereti lietoti kopā ar īpašības vārdu *laulāts* (*laulats* vai *laulabts*), visticamāk, ietekmējoties no vācu vārdiem *Eheweib* un *Ehemann*. Vārds *laulāts* arī uzsver, ka tie ir laulāti cilvēki, nevis parasta sieviete vai vīrietis no ielas. Šobrīd gan vārdam *sieva*, gan vārdam *vīrs* pirmā nozīme ir tieši precēta sieviete vai precēts vīrietis, un tikai otrā nozīme ir sieviete vai vīrietis.

Georga Mancelļa vārdnīca „Lettus” (1638) liecina, ka mūsdienās tik labi pazīstamajās vārdkopās *pārķāpt laulību*, *laulības pārķāpšana* un *laulības pārķāpejs* iepriekš darbības vārda *pārķāpt* vietā lietots *parlauzt*, proti, *laulību parlauzt*, *laulības parlaušetais*. Arī šeit vērojama vācu valodas ietekme (vācu *brechen* latviešu valodā ir *lauzt*). Interesants ir fakts, ka vārdkopa *laulības pārķāpšana* (*laulības pabrķāpššana*) savukārt ir atrodamā vairākos 17. gs. avotos, lai gan valodniecībā ir viedoklis, ka terminu *laulības pārķāpšana* ieviesa Juris Māters (Skujiņa, Ķirīte 2000). Tā kā J. Māters piedzima tikai 1845. gadā, viņš nekādi šo terminu nevarēja ieviest, bet gan tikai pārņemt, jo tas nepārprotami lietots jau 200 gadus iepriekš, ko fiksējis G. Mancelis.

Attiecīgā laikposma tekstu analīze arī ļauj secināt, ka pirms termina *saderināšanās* acīmredzot lietots vārds *saderības* (*saderrības*) un *derības* (*derrības*), kā arī attiecīgi *saderinātā* vietā *saderēts* (*saderrets*). Jānorāda, ka vēl pat 19. gs. otrajā pusē *saderēt*, *saderēties* un *saderināties* kā sinonīmi tika lietoti divās vienādās galvenajās nozīmēs: 1) stāties līgumattiecībās, vienoties, salīgt; 2) vienoties par ģimenes nodibināšanu (Karulis 1967, 30).

Literatūra

- Karulis 1967** – Karulis, Konstantīns. Vārdu nozīmju paplašināšanās un sašaurināšanās. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 3. laidieni. Rīga: Liesma, 1967, 20.–40. lpp.
- Skujiņa, Ķirīte 2000** – Skujiņa, Valentīna; Ķirīte, Marika. *Termins vārdnīcā kā terminzinātnes attīstības un valodas bagātināšanas avots*. Pieejams: <http://www.vvk.lv/index.php?sadala=216&id=734> [skatīts 2017. gada 2. februārī]

*Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 144. dzimšanas dienas atceres
starptautiskā zinātniskā konference „Vārds un teksts”. Tēzes /
International Scientific Conference „Word and Text”
to commemorate the 144th anniversary of academician Jānis Endzelīns. Abstracts*
Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2017
Elektronisks izdevums